

ANDERS ÅSLUND:

Vart är Sovjetunionen på väg?

I Sovjetunionen håller ett sekel av statssocialism på att gå till ända. Den sovjetiska socialismen har inte fallit offer för någon yttre fiende utan för en inre nedbrytningsprocess, orsakad av systemets egen förljugenhet.

Sovjetunionen har börjat med att revidera ideologin medan Kina och Ungern startade med att reformera ekonomin. En ekonomisk reform kan inte genomföras utan att först bryta stats- och partibyråkratins förlamande grepp om samhället.

Det är svårt att nu tänka sig en återgång till ortodox kommunism.

Sedan Michail Gorbatjov valdes till generalsekreterare i det sovjetiska kommunistpartiet i mars 1985, har Sovjetunionen attraherat mer uppmärksamhet än någonsin förr. Det intresse världen ägnar glasnost, perestrojka och demokratisering synes fullt berättigat. Ett århundradets drama spelas upp inför våra ögon: Ett sekel av statssocialism håller på att gå till ända. Socialismen består som byråkratiskt system, men dess ande har dött.

Statssocialismens misslyckande

Ingen yttre fiende har fällt den sovjetiska socialismen, utan den har fallit offer för en inre nedbrytningsprocess. De inre motsägelserna har blivit alltför överväldigande. Den sovjetiska läran lovade frihet men Stalin bjöd terror; den förespeglade världens högsta ekonomiska effektivitet, men ekonomin drabbades av en relativ tillbakagång; i stället för jämlikhet etablerades ett stelt privilegiesamhälle; kulturell fägring förbyttes i likformighet; lovordade moraliska värden uteblev, och samhällsmoralen förföll. Den enda odisputabla topprestationen är en supermakts militära styrka, men president Reagans upprustning överskuggade även den. När trycket lättat, har allt detta blivit uppenbart!

Misslyckandena är odisputabla, och många av dagens sovjetiska intellektuella är oförvitliga sanningssökare. Med mod och styrka ser de sanningen i vitögat. Glasnost bjuder dem en smärtfylld njutning. Hellre än att leva i en förljugen värld exponerar de sanningen, hur hemsk den än är. Ju mer det "kommando-administrativa systemets" misslyckanden belyses, desto ohjälpligare komprometteras det.

Anders Åslund är docent.

Socialismen finns kvar som institutionella och mentala blockeringar, men den sovjetiska debatten hämtar sin inspiration ur helt andra källor. Vi västerlänningar möter oftast välutbildade, västorienterade huvudstadsbor, som drömmer om ett "normalt" samhälle, präglad av demokrati och marknadsekonomi. Dessa liberaler ömmar för rättssamhälle och mänskliga fri- och rättigheter.

Deras främsta företrädare är generalsekreterare Michail Gorbatsjov själv samt

Den andra huvudströmningen i den sovjetiska idévärlden är den ryska nationalismen.

politbyråmedlemmarna Alexander Jakovlev (partiansvarig för utrikespolitik), Eduard Sjevvardnadze (utrikesminister) och Vadim Medvedev. I oktober 1988, talade Medvedev t o m väl om socialdemokratins som ideologi. Jag tror faktiskt, att dessa herrar helst skulle vara högersocialdemokrater som Kjell-Olof Feldt, om de själva fick bestämma. Det får de emellertid inte, för de är bara fyra av tolv i den kollegialt beslutande politbyrån och deras maktbas är svag. Dessutom måste de anpassa sig till de ramar som samhället givit dem.

Den moraliska krisen

Den andra huvudströmningen i den sovjetiska idévärlden är den ryska nationalismen. Dess företrädare ser den moraliska krisen som roten till det onda, medan liberalerna talar om en systemkris och med orätt framstår som fixerade vid den ekonomiska krisen. Russofilerna värnar om den ortodoxa kyrkan, naturen och en

idealiserad rysk bonde av anno dazumal.

Deras fanbärare är kulturpersonligheter som de omtyckta författarna Valentin Rasputin, Viktor Astafev och Vasilij Belov samt målaren Ilja Glazunov. I den politiska ledningen är det främst den tidigare andresekreteraren Jegor Ligatjov som exploaterar den ryska nationalismen. Hans tal karaktäriseras av appeller för moralisk förnyelse, disciplin, ordning, renlevnad och avskildhet från omvärlden.

Mellan dessa två extrema motpoler söker ett antal teknokrater valhänt balansera i politbyråns mitt. Dessutom rymmer politbyrån fortfarande ett par konservativa kommunister som vill ha så litet förändring som möjligt. De har inget annat val än att söka skydd hos Ligatjov, trots att de inte motsvarar hans höga krav.

Ironiskt nog är detta samma idéströmningar som vi läste om i historien. Idémässigt tycks Ryssland ha återvänt till utgångspunkten på 1880-talet, då västorienterade "zapadniki" stred mot slavofiler och socialisterna ännu var ett kuriosum. Det liberala tänkandet utvecklas nu snabbt under västligt inflytande, men vad skall hända med den primitivistiska gröna idéströmningen? Min gissning är att den kommer att utvecklas mot populistisk egalitarism, allt efter som reformer och strukturrationalisering ger upphov till nyrikedom och iögonfallande konsumtion.

Det är karaktäristiskt att en russofil miljökampe som Rasputin vänder sig mot felande människor men inte bryr sig om systemet. Därifrån är steget inte långt till att konstatera att de felande har "utländska" (d v s judiska) efternamn, vilket förbundet Pamjat (Minnet) gör. En journalist i Komsomolskaja pravda, E Losoto, har t o m betecknat de extrema ryska natio-

nalisterna som nazister. Man känner förvisso igen den wagnerianska motviljan mot industrin som föröder naturen och de nationalromantiska dragen.

Konfrontation på bred front

När dessa strömningar kämpar mot varandra, fördröjs beslut i vitala frågor och de beslut som fattas blir motsägelsefulla. En grundläggande regel är att alla sovjetiska beslut är kompromisser. Det är lika naivt som missvisande att tala om "Gorbatjovs reformer". Att så många viktiga beslut ändå fattats visar att de nya ledarna inser att landet befinner sig i en allvarlig kris och att tiden är knapp. Därför enas de hellre om en halvdan kompromiss än vilar på hanen.

Många grundläggande frågor kräver emellertid ett klart ja eller nej. De sovjetiska liberalerna inser uppenbarligen detta. Därför började Sovjetunionen med att revidera ideologin, medan Kina och Ungern startade med att reformera ekonomin. Många västliga experter hävdar att den sovjetiska ledningen härvid begått ett misstag. Min uppfattning är tvärt om att den cyniska sovjetiska statsapparaten använder doktrinära ideologiska argument så skickligt, att det var nödvändigt att bryta dogmatikens järngrepp om reform skulle bli möjlig. På ideologins område har reformisterna vunnit en viktig strategisk seger. Det är svårt att nu tänka sig en återgång till ortodox kommunism.

Inte heller var det möjligt att genomföra ekonomisk reform utan att först bryta stats- och partibyråkratins förlamande grepp om samhället. Redan i december 1984 — innan han blivit partichef — förordade Gorbatjov demokratisering och

glasnost. Efter att inledningsvis ha fått ringa gehör för sina ekonomiska reformidéer, tog Gorbatjov upp temat demokratisering i januari 1987. Oavsett hur långt han vill gå i denna riktning, behöver Gorbatjov ett folkligt tryck för att kunna balansera och begränsa den allsmäktiga byråkratins makt.

Mot en polsk kris?

Det suraste äpple Gorbatjov tvingats bita i är nog ekonomin. Inte blir det bättre av att de centrala ekonomiska posterna kontrolleras av teknokrater i politbyråns mitt. Bland alla de ekonomiska lagar som antagits är det endast lagen om kooperativ

Idémässigt tycks Ryssland ha återvänt till utgångspunkten på 1880-talet.

från maj 1988 som är konsekvent liberal och marknadsorienterad. Övriga lagar och förordningar måste skrivas om, för att reformen skall kunna lyckas. Därtill kommer att byråkratien ändå ignorerar alla lagar som inte tjänar dess intressen.

En ekonomisk knäckfråga är pris-, finans- och penningpolitiken. En marknadsorienterad reform måste åtföljas av en kraftig förbättring av marknadsbalanserna. Då räcker det inte med att strama åt finans- och penningpolitik, utan den allmänna prisnivån måste höjas med antagligen minst 15 procent.

I stället sker nu motsatsen. Penninginkomsterna ökar nästan dubbelt så mycket som planerat, och uppbackade av en massiv folklig opinion stålsätter sig de konservativa och reaktionära mot pris-

höjningar. Trots att en förödande överefterfrågan redan råder, planeras ett budgetunderskott om hela 11,4 procent av BNP för 1989, och i en kronisk bristekonomi innebär ett budgetunderskott alls ingen ekonomisk stimulans. Om ingenting drastiskt görs, kommer det säkert att bli ännu större. Den självklara följden är att gapet mellan tillgång och efterfrågan ökar. Ransonering sprids och köerna blir allt längre.

Det är lika naivt som missvisande att tala om "Gorbatjovs reformer".

Även i andra avseenden hotar reformen att hamna mellan två stolar. Det gamla systemets stabilitet går hädan, utan att marknadens balans och dynamik kunnat börja verka. Den finansiella situationen påminner dessvärre om Polen 1979. Om reformen inte forceras och kombineras med en strikt finans- och penningpolitik, kan krisen mycket väl intensifieras som i Polen 1980–81.

En nödvändig förutsättning för att den ekonomiska reformen skall kunna accelereras synes vara att politbyrån får en majoritet som önskar långt radikalare reformer. Gorbatjov behöver helt enkelt genomföra en kupp som ställer Ligatjov med anhängare utanför politbyrån. Hans minikupp i slutet av september 1988 räckte inte ända fram. Att i detta läge förespråka demokratiska metoder i ledarstriden framstår som naivt och utopiskt. Valet står mellan Gorbatjovs successiva demokratisering eller ingen demokratisering alls.

Även om Gorbatjov lyckas tillvälla sig en majoritet i politbyrån för en radikal re-

formpolitik, kommer den ekonomiska situationen att förbli svår i flera år. Problemet är att det gamla systemet måste raseras innan en ny marknadsekonomi kan byggas, och i en övergångsperiod kanske inget system fungerar. I bästa fall kan nationalinkomsten stagnera under de närmaste två–tre åren.

Den uppenbara frågan inför denna kombination av sjunkande levnadsstandard och ökad frihet är hur länge de sovjetiska arbetarna kommer att ge sig till tåls. Gissningsvis kommer vi relativt snart att få se omfattande strejker i gigantiska prestigeföretag — ofta med mer än 100 000 arbetare — i de stora industristäderna mellan Moskva och Ural, där levnadsförhållanden och förtrycket varit värst. Strejker och social oro hör demokratiska samhällen till, men anpassningsperioden kan bli lång och krisfylld.

Att den sovjetiska ledningen skulle kunna mildra den ekologiska kris som Stefan Hedlund beskrivit så väl vore för mycket begärt. Myndigheterna kan stänga särskilt miljöfarliga fabriker och investera litet i rening, men det hjälper föga. Varken ekonomiska eller politiska förhållanden synes emellertid tillåta krafttag på medellång sikt.

Till detta kommer nationalitetsproblemen som varje svensk tidningsläsare är väl bekant med. I en artikelserie i "The New York Review of Books" har den framstående brittiske journalisten Timothy Garton Ash målat upp spektret av "otomanisering", varmed han menar långsamt sönderfall genom småkrig längs imperiets rand. Andra erinrar sig exempelvis dubbelmonarkin Österrike–Ungern. Å andra sidan har en mångnationell stat som Indien redan i fyra decennier lyckats

hantera sina nationalitetsproblem inom en demokratisk stat. Hotet är uppenbart, men dess karaktär är diffus.

En snabbt framväxande pluralism

När locket lyfts av den sovjetiska verkligheten, har det monotont strömlinjeformade förvandlats till en fascinerande mångfald. Folk lär sig successivt att diskutera utan att bli hysteriska när de hör annorlunda idéer. Den sovjetiska debatten utvecklas snabbt, och ofta i oförutsedda banor, när fokus vandrar mellan olikartade frågor. Observatören lämnas i ovisshet om vilka spänningar som kommer att vara avgörande ens på kort sikt. Många krafter, som arbetarna och den ukrainska nationalismen, slumrar alltjämt.

I ljuset av dessa inhemska problem framstår förändringarna i sovjetisk utrikespolitik som rätt naturliga, och utrikespolitiken är en del av politiken som Gorbatsjovs män har starkast kontroll över. För det första har den bortdöende ideologin ersatts med gammal hederlig realpolitik. Flertalet utrikespolitiska motståndningar kvarstår, men ryssarna har närmast sig ett västligt tankesätt. Rimligen berövas sovjetisk utrikespolitik därmed den obehagliga messianism, som tidigare kunnat motivera expansion.

För det andra anpassar Sovjetunionen äntligen munnen efter matsäcken. De väldiga militär- och biståndskostnaderna uppfattas som orimliga. Frågan är bara vad som skall skäras, hur, hur mycket samt vad man skall göra i stället. Klokt nog försöker den sovjetiska ledningen kompensera och maskera sina tillbakadraganden med en aktivare — och allt skickligare — utrikespolitik.

Slutsatsen blir att det finns alla skäl att ta den nya sovjetiska utrikespolitiken på allvar. Sovjetunionen har blivit en mer sofistikerad motspelare på den diplomatiska arenan, men ett mindre uppenbart hot. Ett smolk i bägaren för ett litet land i närområdet är att så kraftiga interna omvälvningar i sovjetblocket kan leda till oeräknelig instabilitet i regionen.

Mot en spansk eller polsk utveckling?

Om Gorbatsjov verkligen lyckades, vore det en enastående bedrift och utan tvivel till gagn för omvärlden, men kan Sovjetunionen verkligen demokratiseras lika lätt som Spanien efter general Franco?

Gorbatsjov behöver genomföra en kupp som ställer Ligatsjov utanför politbyrån.

Spanien hade inte en så omfattande byråkratisk apparat, och de problem Sovjetunionen står inför är vida värre. Medan den sovjetiska byråkratin reduceras till rimliga proportioner och befogenheter, kommer samhällsmaskineriet att fungera sämre. Frågan är hur stora spänningar samhället orkar med.

Vad är då alternativet? I tal efter tal försöker Gorbatsjov övertyga folket om att det inte finns något alternativ, vilket snarast visar folkets klenrohet. Det mest uppenbara alternativet är någon form av auktoritär, snarare än totalitär, diktatur — en "Jaruzelski"-lösning. I fjolårets första nummer av *Novyj mir* drog publicisten Andrej Nujkin paralleller mellan läget i

Indonesien 1963 (före Suhartos militärkupp) och dagens Sovjetunion.

Jämförelserna haltar dock. Jaruzelski har knappast löst några problem, och Sovjetunionen har inte längre någon karismatisk militär ledare. Kan en civilist i stället leda en kupp? Det vore mer i linje

Hur länge kommer de sovjetiska arbetarna att ge sig till tåls?

med Chrusjtjovs kupp 1957, och det vore det sannolikaste reaktionära alternativet till Gorbatsjov. På sin höjd kunde en auktoritär diktatur bli ett mellanspel, men den kunde förhindra ett direkt sammanbrott.

Det synes inte finnas någon enkel väg ut ur det sovjetiska dilemmat. Det är därför Gorbatsjov har en reell chans. Likväl är det svårt att föreställa sig en direkt övergång från en totalitär diktatur till en demokrati.